

6. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства. Автореф. дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.03- Соціальна філософія та філософія історії. Київ, 2003. 19 с.
7. Психологія. З викладом основ психології релігії. Львів: Свічадо. 1998. 337с
8. Саннікова Т.В. Духовне виховання молодших підлітків засобами християнської етики. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. педагог. наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2007. 423с.
9. Циба В. Т. Системна соціальна психологія: навчальний посібник Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 328 с.

References

1. Akademichne relihiyeznavstvo: pidruchnyk /za naukovoyu redaktsiyeyu prof. A.Kolodnoho. Kyuyiv: Svit znan, 2002. 288s.
2. Henyk L. YA. Relihiyno-moralne vykhovannya v navchalnykh zakladakh Skhidnoyi Halychyny kintsya KHKH – pochatku KHKH stolittya. Ivano-Frankivsk: Play, 2000. 272 s.
3. Homonyuk E. M. Formuvannya humanistychnykh tsinnisno-smyslovykh kharakterystyk maybutnoho sotsialnoho fakhivtsya. Teoriya i praktyka upravlinnya sotsialnymy systemamy Filosofiya i lohika osvity. 2007. № 4. S. 26–33.
4. Dolhaya N.V. Rizni pidkhody do vyznachennya ponyattya “dukhovnist” u naukovykh doslidzhennyakh. Naukovi zapysky kafedry pedahohiky KHNU im. V.N.Karazina. Kharkiv: Vydavnychyy tsentr KHNU, 2004. Vyp. 12. S.66-72.
5. Zhurba K.O. Vykhovannya dukhovnosti u pidlitkiv v suchasniy ukrayinskiy simyi i shkoli. Dys.kand.ped.n. za spets. 13.00.07 – teoriya i metodyka vykhovannya. Instytut problem vykhovannya APN Ukrayiny, Kyuyiv, 2000. 254 s.
6. Panchenko L. M. Formuvannya tsinnisnykh oriyentatsiy molodi v period systemnoyi transformatsiyi ukrayinskoho suspilstva. Avtoref. dys. kand. filoz. nauk : spets. 09.00.03 – Sotsialna filosofiya ta filosofiya istoriyi. Kyuyiv, 2003. 19 s.
7. Psykholohiya. Z vykladom osnov psykholohiyi relihiyi. Lviv: Svichado. 1998. 337s
8. Sannikova T.V. Dukhovne vykhovannya molodshykh pidlitkiv zasobamy khrystyianskoyi etyky. Dys. na zdobuttya naukovoho stupenya kand. pedah.nauk za spetsialnistyu 13.00.07 – teoriya ta metodyka vykhovannya. Instytut problem vykhovannya APN Ukrayiny, Kyuyiv, 2007. 423s.
9. Tsyba V. T. Systemna sotsialna psykholohiya: navchalnyy posibnyk Kyuyiv: Tsentr navchalnoyi literatury, 2006. 328 s.

Одержано статтю: 18.10.2019

Прийнято до друку: 11.11.2019

УДК 159.942.5 : 37

DOI: 10.15330/esu.17.297-303

Оксана Кацєро,

аспірант, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Oksana Katsero,

PhD student, Dragomanov National Pedagogical University (Kyiv, Ukraine)

o.katsero@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-КОМПЕНСАТОРНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК МЕТОД ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

FORMING OF PSYCHOLOGICAL AND COMPENSATORY COMPETENCES AS A METHOD OF PREVENTING THE PROFESSIONAL BURNOUT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS TEACHERS

Вчасна діагностика, ідентифікація психоризиків у професійному середовищі закладу вищої освіти, які призводять до професійного вигорання викладачів з урахуванням результатів вивчення особистостей, форм організації і функціонування освітніх систем

сприяє розробленню методики організації професійної підготовки і науково-методологічної системи формування психолого-компенсаторних компетентностей у викладачів, що забезпечують зайнятість, якість і безпеку життя нині, і в майбутньому. Психолого-компенсаторні компетентності сформовані у ході професійної підготовки в системі післядипломної освіти убезпечують викладача від психоризиків професійного середовища та запобігають його професійному вигоранню, пролонгуючи саморозвиток, самовдосконалення у ході зайнятості впродовж життя тим самим сприяють його якості та безпеці.

***Ключові слова:** професійна деформація, професійне вигорання, психоризики, освітня система, заклад вищої освіти, професійна підготовка.*

Assumptions that timely diagnostics, identification of psycho-risks in the professional environment of Foundation of Higher Education (HEF) (various forms of organization of educational and scientific systems for the purpose and complexity of system management) that lead to the professional burnout of teachers in the field of vocational education (including postgraduate, adult) theoretical and methodological study of personalities, organization, functioning and orientation of educational systems of HEF contributes to the development of methods of organizing of vocational training and scientific-methodological of logical system for the formation psychological and compensatory competences in teachers, providing employment, quality and safety of life nowadays and in the future. The psycho-compensatory competences formed in the course of vocational training in the postgraduate education system protect the teacher from psycho-risks of the professional environment and prevent his or her professional burnout, prolonging self-development, self-improvement in the course of employment throughout life and thus contribute to safety.

The hypothesis in the quality management studies of educational and scientific systems of various forms of organization, functional orientation by levels of management of continuous education (basic, full, postgraduate, adult education, lifelong education) – a voluminous structured form of development of modern scientific knowledge in the fields of pedagogy, psychology, education policy, systems management, training methodology, research and peer review, which is a scientific futuristic assumption of predictive nature, requires heuristic, experimental reliability, theoretical and methodological argumentation of the conclusions of the systematic analysis of the quality of the components of the study environment (processes, phenomena, objects and commitments between them in the coordination-subordination interaction of the levels of systems and their purpose), needs to be proofed and updated for theoretical and methodological substantiation of innovative ideas, provides the accumulation of the potential of modern scientific knowledge (cognition methodology – fundamental-, specifically-, general-scientific, methodological expertise, methodology of system management) the formation of paradigmatic strategies of new scientific theories.

***Key words:** professional deformation, professional burnout, educational system, institution of higher education, vocational training.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства панівною парадигмою модернізації освітньо-наукових систем різного рівня і цільового призначення є парадигма Освіта для сталого розвитку [5], яка у різних тлумаченнях розглядається як освіта впродовж життя для забезпечення відповідної якості й безпеки життя на планеті.

У жовтні 2015 року на Саміті ООН зі сталого розвитку (Нью-Йорк, США, 27.09.2015) Генеральна Асамблея ООН прийняла Нові 17 цілей Сталого розвитку. Опублікована у жовтні 2017 року Національна доповідь “Цілі Сталого Розвитку: Україна” містить адаптовані для України 17 Цілей сталого розвитку до 2030 року. Ціль 3 передбачає забезпечення здорового способу життя і добробут для всіх і в

будь-якому віці через екологічне просвітництво, пропагування питань якості та безпеки життя, наукові дослідження про життя і довкілля. Ціль 4 визначає потребу в забезпеченні справедливої якісної освіти, заохочення до навчання впродовж життя.

Актуальність дослідження професійної деформації та синдрому вигорання серед викладачів пов'язана з тим, що від стану їхнього психологічного благополуччя безпосередньо залежить ефективність виховного впливу на слухачів: емоційний стан викладача відображається на якості всього освітнього процесу. Початкові дослідження проблем збереження і зміцнення психологічного здоров'я фахівців проводила Ф. Сторлі, професор Школи догляду при Університеті штату Невада. Вона спостерігала за співробітниками медичних установ і різноманітних громадських організацій. На її думку, синдром “професійного вигорання” є результатом конфронтації з реальністю, коли людський дух виснажується в боротьбі з обставинами, які важко змінити. Хоча необхідна робота виконується, проте відсутній емоційний внесок, який перетворює завдання у творчу форму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійного здоров'я розглядали І. Вітте, Е. Креплін, Ч. Мейєрс, Б. Мессіо, Ф. Уотс, Вони досліджували проблеми оптимізації праці, безпеки виробництва, проблеми підвищення життєвої енергії, феномен професійної втоми та її вплив на працездатність. Психологічний аспект організації праці вивчала Л. Джилберт. Проблеми збереження психологічного здоров'я педагога присвячені праці українських педагогів С. Русової [4], А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Глумачення поняття “здоров'я” в своїх роботах висвітлюють такі науковці, як А. Адлер, М. Амосов, Ж. Енгельгард, В. Казначеева [1], Л. Кащенко, В. Лішук, В. Марков, А. Маслоу, О. Мосткова, К. Роджерс, Г. Шалигіна та інші. Розробкою питань збереження професійного здоров'я працівників займались Ф. Тейлор та Ф. Джилбрет.

Виокремлення невирішених раніше аспектів загальної проблеми. При наявності широкого дослідження особливостей професійного здоров'я представників різних галузей недостатньо вивчені психолого-педагогічні умови праці викладачів у системі післядипломної освіти і потреба у формуванні психолого-компенсаторних компетентностей у таких викладачів.

Постановка завдання. Збереження та зміцнення професійного здоров'я педагога постійно було і залишається актуальною проблемою психолого-педагогічної науки. Відкритим залишається питання підготовки викладачів до збереження та зміцнення свого професійного здоров'я, формування їх стратегії здоров'язбереження, стійкості до негативних факторів (ризиків, небезпек), що супроводжують педагогічну діяльність, готовності до самореабілітації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Викладацька професія насичена багатьма стресогенними чинниками, серед яких найвпливовіші – це соціальна оцінка, невизначеність, повсякденна рутинна тощо. Прояви стресу в роботі викладача різноманітні й численні: фрустрованість, підвищена тривожність, роздратованість, виснаженість – ось лише незначна частина факторів, які призводять до емоційного виснаження тих, хто обрав дану професію. Суттєвим стресогенним фактором є психологічні й фізичні перевантаження, які спричиняють виникнення так званого синдрому “професійного вигорання” – виснаження моральних і фізичних сил, що неминуче позначається як на ефективності професійної діяльності, психологічному самопочутті, так і на стосунках у сім'ї.

Феномен “професійного вигорання” з точки зору психології вивчається різнобічно.(див. рис. 1).

Рис. 1. Феном “професійного вигорання” з погляду психології.

Проведений аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження у історичній ретроспективі наукових і освітніх галузей (педагогіки, психології, охорони праці, охорони здоров’я, філософії) засвідчив необхідність:

- розроблення теоретичних засад створення у системі післядипломної освіти здоров’язберігаючого освітнього процесу;
- посилення ролі психологічної служби у вирішенні поставлених завдань;
- актуалізації потреб створення та реалізації на державному рівні комплексної програми збереження професійного здоров’я працівників післядипломної освіти.

Узагальнення тлумачень та дефініцій дозволило конкретизувати та дати авторське трактування поняття “професійного вигорання” як:

- реакції-результату довготривалих стресів і перенавантажень (робочого часу, адміністративних вимог, інтелектуально-вольових напружень, замкненого простору, суб’єктно-ангажованих, психофізичних);
- форми-дисфункції дезадаптації (емоційної, мотиваційної, самооцінної) деформації (особистості – персональної, набутої, комбінованої; функцій особистості – загальні, спеціальні, типологічні; комплекси – профорієнтовані, гіперактивних здібностей, специфіки вдачі, індивідуальні); стан, синдром або комплекс синдромів емоційного виснаження, деперсоналізації та редуції індивідуальних прагнень; багатокомпонентний комплекс симптомів – напруження (психотравмуючі переживання, самоневдоволеність, безвихідність, тривожність та депресивність), резистенція (селективна емоційна неадекватність, емоційно-моральна дезорієнтація, поле емоційної економії, згортання професійної діяльності), виснаження (емоційний дефіцит та відстороненість, деперсоналізація, психосоматичні та психовегетативні порушення).

Процес професійного вигорання можна описати наступною структурно-логічною схемою (рис.2):

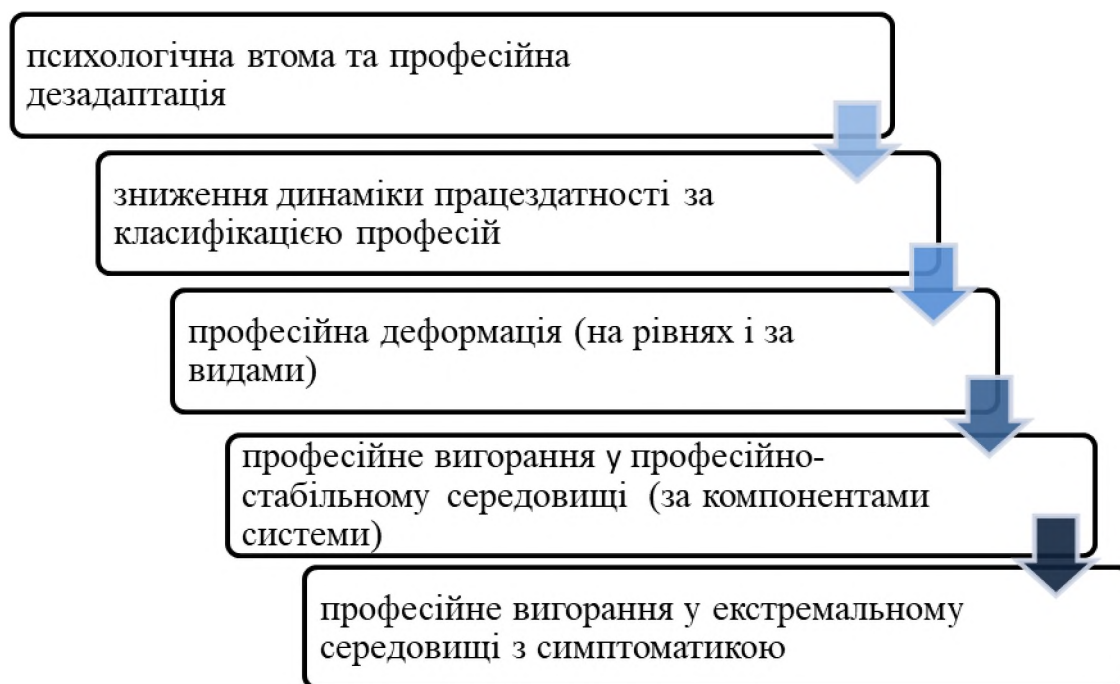

Рис.2. Структурно-логічна схема розвитку професійного вигорання [2].

З метою передбачення, запобігання, усунення психологічних ризиків професійного вигорання викладачів у системі післядипломної освіти необхідно забезпечити:

- сприятливі психолого-педагогічні умови праці викладачів шляхом психологічної оптимізації функціонування системи післядипломної освіти;
- теоретико-методологічний супровід формування психолого-компенсаторних компетентностей викладачів.

Психолого-компенсаторна компетентність викладача виражається у конативному синергізмі креативності системи освіти, науки та інноватики, а саме:

- *комплексних якостей* (ментальності, світогляду, фундаментально-прикладного інтелекту, гуманізму, соціальних гарантій мобільності становлення та професійного зростання, семантики персоніфікованого вибору, інтенсивності персоніфікації, екологічної та соціальної валентності, калейдоскопічної інноватики, лібералізму, емоційності, апшерцепцій, емпатії, мовленнєвої дикції та її відтворення тощо);
- *системних здібностей* до пізнання наукового бачення світобудови, світоглядомисленнєвого сприйняття, усвідомлення та часткового відтворення науково-пізнавальної діяльності, системного аналізу якості складових освітньої системи, соціально-економічних й освітньо-наукових сфер у питаннях квалітології, наукометрії, соціально-культурологічного менеджменту та освітньо-наукової політики прогнозування складних систем ЗВО та дослідницьких інституції);
- *фахових здібностей* збирати, узагальнювати та семантично систематизувати наукові дані скринінгу та моніторингу проблеми наукового поля, пізнавати навколишнє середовище у різних складових (природне, політичне, соціальне, освітньо-наукове, громадське та інші), спеціальної психолого-педагогічної модернізації функціонально-спрямованого контенту для різних вікових катего-

рій підготовки, їх зайнятості, професійного розвитку та позитивної пролонгації, здатність науково-методичної, навчально-виховної, просвітницько-популізаційної соціальної роботи, образотворчо-мистецького сприйняття, морально-етичного, біо-соціального, природо-шанобливого академічного ставлення до спадщини наукових шкіл, особистості, здатність до етики якості та безпеки життя тощо;

- *професійні психолого-компенсаторні готовності*: конативність, еклектичність, ергономічність диверсифікації концепції “Я-Викладач” впродовж життя – “Я-реалізована Людина”, змістовно-процесуально-методологічна (методологія науково-педагогічного пізнання, методологія навчання фундаментально-філософських, конкретно-наукових психолого-педагогічних, професійної педагогіки та психології, методики навчання, дослідження, моніторингу якості, експертного оцінювання, використання новітніх освітньо-наукових та соціально-політичних технологій);
- *емерджентної сформованості*: системоутворюючого та синергетичного потенціалу комплексу складових компонентів психолого-компенсаторної компетентності викладача рекреаційно-естетичної реабілітації шляхом реалізації природо-ресурсного, образотворчо-мистецького, історико-культурного, академічного потенціалів держави, екосистеми територіально-ресурсного угруповання, регіону, адміністративно-територіальної організації; інституційної автономності академічних традицій наукових шкіл в освітньо-наукових системах складно-організованого психолого-педагогічного управління; футуристичне сприйняття та відтворення проєкції світосприймання між наставником та здобувачем освіти окреслене траєкторією успіху релевантності навчання та спільного наукового пізнання.

Структурно-організаційний аналіз системи післядипломної освіти та структурно-функціональний аналіз її ефективності дозволив розробити науково-методичний комплекс формування психолого-компенсаторних компетентностей викладачів у системі післядипломної освіти [3]. Модель формування психолого-компенсаторних компетентностей викладачів у системі післядипломної освіти впроваджено в університетах-партнерах.

Висновки. Шляхом забезпечення теоретико-методологічного супроводу для формування психолого-компенсаторних компетентностей педагогічних кадрів здійснено спробу передбачити, запобігти та усунути психологічні ризики професійного вигорання викладачів у системі післядипломної освіти. Формування психолого-компенсаторних компетентностей викладачів у системі післядипломної освіти сприяє траєкторії професійного успіху та розвитку викладача, його зайнятості впродовж життя. Водночас реалізується соціально-екологічний запит соціуму на якість підготовки і професійного розвитку викладачів.

Література

1. Казначеев В.П. Очерки теории и практики экологии человека. – Москва, 1983. – 306 с.
2. Кацера О.К., Рідей Н.М. Розробка структурно-логічної схеми розвитку професійного вигорання педагогів // Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: Зб. наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (19–20 жовтня 2018 р., м. Одеса). – Одеса: ГО “Південна фундація педагогіки”, 2018. – Ч. 1. – 112 с.
3. Katsero O. Theoretical aspects of the formation of psychological-compensative competencies of lecturers of HE // Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: Conference Proceedings, October 26, 2018. Leipzig: Baltija Publishing. 208 p.
4. Русова С. Про народних учителів у земських школах Чернігівської губернії // Вибрані педагогічні твори у 2 кн. Кн. 1 / за ред. Є.І. Коваленко – Київ : Либідь, 1997. – С 101-117.

5. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития. СЕР/АС.13/2005/3/Rev.1. – Вильнюс: ЕЭК ООН, 2005. – 22с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://documents.un.org/results.asp>

References

1. Kaznacheev V.P. Ocherki teorii i praktiki ekologii cheloveka. – Moskva, 1983. – 306 p.
2. Katsero O.K. Ridei N.M. Rozrobka strukturno-logichnoii shemy rozvytku profesijnogo vygorannia pedagogiv // Pedagogika ta psyhologija siogodni: postulaty mynulogo i suchasni teorii: Zb. nauk. robit uchashnykiv miznarodnoji konferenciji (19–20 zovtnia 2018 p., m. Odesa). – Odesa: GO “Pivdenna fundacia pedagogiv”, 2018. – V.1. – 112 s.
3. Katsero O. Theoretical aspects of the formation of psychological-compensative competencies of lecturers of HE // Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: Conference Proceedings, October 26, 2018. Leipzig: Baltija Publishing. 208 p.
4. Rusova S. Pro narodnyh uchyteliv u zemskyh shkolah Chernigivskoi gubernii // Vybrani pedagogichni tvory u 2 kn. Kn. 1 / za red. E. I. Kovalenko. – Kyiv: Lybid, 1997. – S 101-117.
5. Strategija EEK OON dlia obrazovaniya v interesah ustojchivogo razvitija. СЕР/АС.13/2005/3/Rev.1. – Vilnius: EEK OON, 2005. – 22 s. <http://documents.un.org/results.asp>

Одержано статтю: 22.10.2019

Прийнято до друку: 5.11.2019

УДК 372.32

DOI: 10.15330/esu.17.303-310

Ольга Климишин,

доктор психологічних наук, доцент,
ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Olha Klymyshyn,

Doctor of psychological sciences (PhD), Associate
Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian national
university (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
klymyshyn@meta.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ДОШКІЛЬНЯТ В УМОВАХ ГРИ

THE METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS' SPIRITUALITY IN THE CONDITIONS OF A GAME

В статті представлено авторській підхід до розгляду методологічних засад розвитку духовності дошкільнят в умовах гри. Відправним методологічним положенням підходу є трактування духовності як складної динамічної системи смислових утворень особистості, репрезентованої етичним, естетичним, інтелектуальним та екзистенційним змістами процесів відображення та конструювання дійсності. Аргументовано вибір гри як методу розвитку духовності особистості дошкільнят: гра є природовідповідним методом розвитку духовності, оскільки за своїм психологічним змістом максимально наближена до психологічного змісту феномену духовності, а саме – реалізації свободи вибору, діалогічності людини. Подано короткий зміст авторської програми розвитку духовності дошкільнят “Розвиваємо духовність дитини граючись” та описано процедуру реалізації тематичних сюжетно-рольових ігор дидактичного спрямування відповідно до структурних складових духовності особистості.

Ключові слова: особистість, дошкільний вік, духовність, духовний розвиток, духовний потенціал, гра, сюжетно-рольова гра.

The article presents the author's approach to the consideration of the methodological foundations of the spirituality development of preschool children in the conditions of a game. The starting methodological position of consideration of spirituality is its interpretation as a complex